

Janusz Skoczylas

Wykorzystanie w przeszłości darniowych rud żelaza jako materiału budowlanego

Ochrona Zabytków 53/2 (209), 206-209

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

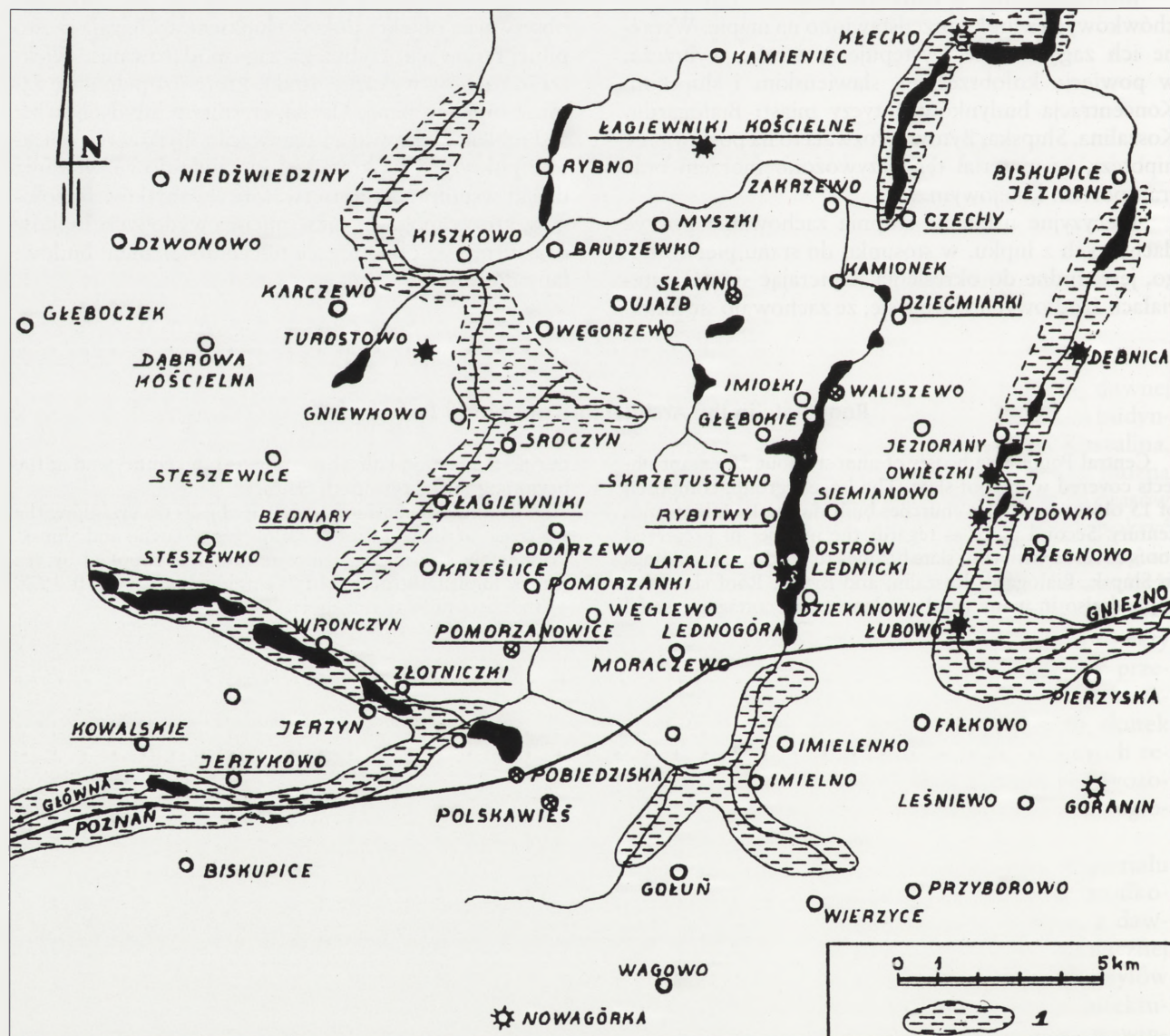
WYKORZYSTANIE W PRZESZŁOŚCI DARNIOWYCH RUD ŻELAZA JAKO MATERIAŁU BUDOWLANEGO

Rudy darniowe należą do większej grupy czwartorzędowych rud żelaza, które w zależności od charakteru środowiska i warunków powstania podzielić można na 4 rodzaje: rudy darniowe, bagienne, jeziorne, rzeczne¹.

Ruda darniowa to „porowaty limonit lub luźna, sypka mada barwy brunatnej, miejscami przechodząca

w czerwoną. Powstaje wskutek procesów biochemicznych i oksydacyjnych rozwijających się na podmokłych łąkach naszej strefy klimatycznej”².

J. Mikołajtis³ wyróżnił 4 rodzaje rudy darniowej, ze względu na jej wykształcenie: sypka (miałka), karnikowa (łysakowa, gruzelkowa), zbita (kawalkowa, gąb-



1. Mapa przypuszczalnego występowania rudy darniowej w rejonie Jeziora Lednickiego: 1 — obszary występowania rudy. Oprac. J. Skoczylas

1. Map of the presumed occurrence of bog iron ore in the region of Lednickie Lake: 1 — bog iron ore area. Prep. by J. Skoczylas

1. M. Kociszewska-Musiał, *Surowce mineralne czwartorzędu*, Warszawa 1988.

2. A. Bolewski, A. Manecki, *Mineralogia szczegółowa*, Warszawa 1993.

3. J. Mikołajtis, *Klasyfikacja przemysłowa rud darniowych oraz ich geneza*, „Przegląd Geologiczny” 1956, nr 11, s. 517–520.



2. Odsłonięte fragmenty kościoła grodowego na Ostrowie Lednickim zbudowane z rudy darniowej. Fot. J. Skoczylas

2. Uncovered fragments of the castle church in Ostrów Lednicki built of erratic boulders and bog iron ore. Photo: J. Skoczylas



3. Lutynka. Kościół gotycki z XIII w., przebudowany w XV w., wzniesiony z glazów narzutowych i rudy darniowej. Fot. D. Kuchmistrz

3. Lutynka. Thirteenth-century Gothic church, redesigned during the fifteenth century, erected with bog iron ore and erratic boulders. Photo: D. Kuchmistrz

czasta), wiwianitowa. Do celów budowlanych nadawać się może tylko ruda zbita (kawalkowa, gąbczasta).

Dotychczas występowanie rud darniowych rozpatrywano głównie z punktu widzenia dziejów hutnictwa. Natomiast na Ostrowie Lednickim, położonym między Gniezmem a Poznaniem, zachowane fundamenty tzw. II budowli, czyli kościoła grodowego, wykonane są z okruchów rudy darniowej (il. 2). Budowla ta, początkowo datowana na XII w., w świetle nowszych ustaleń, mogła powstać pod koniec X w. Byłby

to więc najstarszy na ziemiach polskich przykład wykorzystania rudy darniowej dla celów budowlanych⁴. Dodać można, że na Ziemi Lubuskiej oraz w Meklemburgii znane są budowle wykonane częściowo z rud darniowych, lecz dopiero z XIII w.

Wykorzystanie rudy darniowej jako materiału budowlanego na Ostrowie Lednickim sugeruje względna łatwość jej pozyskania. Korzystając z ogólnych przesłanek geologicznych, dotyczących genezy rud darniowych oraz z danych paleogeograficznych, wykreślono prognostyczną mapkę dotyczącą występowania rud darniowych w przeszłości na terenie byłej kasztelanii ostrowskiej⁵. Potwierdzeniem słuszności przypuszczeń o względnie powszechnym występowaniu rud darniowych na tym terenie są wyniki archeologicznego zdjęcia tego obszaru, wykonane przez J. Wrzezińskiego. Tylko w gminie Łubowo zlokalizowano 5 miejsc występowania żuźla. Także w gminie Kiszkowo znane są trzy obszary występowania żuźla. Znaczna ilość okruchów rud darniowych i żuźla, najczęściej w średniowiecznych stanowiskach, sugeruje, według L. Rauhuta⁶ rozmach ówczesnej produkcji żelaza związanej z bliskością naturalnego występowania.

Tak niecodzienny sposób wykorzystania rud darniowych istniał także w późniejszych wiekach w pewnych rejonach środkowego Nadodrza. W wielu miejscowościach położonych w pradolinie barycko-głogowskiej, m.in. w Jeleniowie, Mirocinie, Broniszowie, Niwiskach, rudy darniowe używane były do wznoszenia różnych budowli oraz jako materiał zdobniczy elewacji budynków. Jednak zbudowane z rudy darniowej obiekty były niekiedy kłopotliwe w użytko-



4. Lutynka. Sposób ułożenia rudy darniowej i glazów w ścianie kościoła. Fot. D. Kuchmistrz

4. Lutynka. Manner of arranging bog iron ore and boulders in the church wall. Photo: D. Kuchmistrz

4. J. Skoczylas, *Budowa geologiczna i surowce mineralne regionu Jeziora Lednickiego*, „Studia Lednickie” 1989, t. 1, s. 209–224; tenże, *Użytkowanie surowców skalnych we wczesnym średniowieczu w północno-zachodniej Polsce*, Wyd. UAM, seria Geologia 1990, nr 12.

5. J. Skoczylas, *Budowa geologiczna...*, s. 209–224.

6. L. Rauhut, *Studia i materiały do historii starożytnego i wczesno-średniowiecznego hutnictwa żelaznego w Polsce*, „Studia z Dziejów Górnictwa i Hutnictwa” 1957, t. 1, s. 183–293.

waniu, gdyż w czasie burzy ściągały wyładowania atmosferyczne⁷.

W okolicy Nowej Soli, w miejscowościach Lutynka, Niwiska, Studzieniec, Mikrocin Dolny i Mikrocin Górny, Broniszów, Zatonie, do dzisiaj podziwiać można budowle, najczęściej sakralne, w których ruda darniowa tworzy wspólnie z głazami narzutowymi zasadniczy materiał budowlany. Na przykład w Lutynce kościół gotycki z XIII w., przebudowany w końcu XV w., zbudowany jest z głazów narzutowych, czyli z tzw. kamienia polnego i rudy darniowej (il. 3, 4).

Także w Niwiskach wczesnogotycki kościół z 2 poł. XIII w., przebudowany w XV w., zbudowany jest z rudy darniowej i głazów narzutowych (il. 5).

W Studzieńcu nie tylko wczesnogotycki kościół z 2 poł. XIII w., przebudowany w XV w., zbudowany jest z rudy darniowej i głazów narzutowych, ale także znacznie młodszy budynek gospodarczy wzniesiono z rudy darniowej i cegły.

Z rudy darniowej i głazów narzutowych zbudowany jest także wczesnogotycki, jednonawowy kościół

z 2 poł. XIII w. w Mirocinie Dolnym, a także, obecnie już w ruinie, kościół z 2 poł. XIII w. w Zatoniu (il. 6). Szczątki tego kościoła oraz cmentarz otacza XIX-wieczny mur zbudowany z cegiel i rudy darniowej (il. 7). Także w Zatoniu funkcjonuje budynek gospodarczy z elewacjami wykonanymi z rudy darniowej.

Z kolei pochodzący z przełomu XIII i XIV w. kościół w Mirocinie Górnym oraz wzniesiony ok. 1600 r. kościół w Broniszowie zbudowane są również z głazów narzutowych i rud darniowych. Obecnie jednak pokryte są tynkiem, stąd brak możliwość bezpośredniej ich obserwacji. Jedynie w otaczających je murach widoczny jest duży udział rudy darniowej.

W Antoninie koło Ostrowa Wielkopolskiego w latach 1822–1824 wybudowano pałac myśliwski dla Antoniego Radziwiłła, aż do pierwszego piętra z okruców rudy darniowej, powyżej zaś zastosowano drewno. W latach 1827 i 1829 gościł tam Fryderyk Chopin. Także piękny, eklektyczny kościół w Czarnym Lesie w powiecie odolanowskim, z lat 1845–1850, wzniesiono całkowicie z rudy darniowej⁸.



5. Niwiska. Kościół gotycki z XIII w., murowany z rudy darniowej i głazów narzutowych. Fot. D. Kuchmistrz

5. Niwiska. Thirteenth-century Gothic church, built of bog iron ore and boulders. Photo: D. Kuchmistrz



6. Zatonie. Ruina kościoła z 2 poł. XIII w. z rudą darniową jako elementem materiału budowlanego. Fot. D. Kuchmistrz

6. Zatonie. Ruins of a church from the second half of the thirteenth century with bog iron ore as building material. Photo: D. Kuchmistrz

7. J. Żaba, *Historia eksploatacji surowców skalnych*, (w:) *Surowce mineralne Ziemi Lubuskiej*, Warszawa 1978, s. 9–24.

8. F. Chłapowski, *Wiwianitowe i żelaziakowe złoża u źródeł Baryczy*, „Ziemia” 1910, t. 1, s. 386–387 i 401–403.

W latach 1872–1880 z okruchów rudy darniowej budowano na południowych kresach Wielkopolski kościoły, pomieszczenia mieszkalne i gospodarcze. Jeszcze współcześnie zachowały się inne budowle z tego materiału, m.in. stodoła w Szklarce Przygodzickiej w dolinie Baryczy⁹. Także we wsiach na południe od Zdun k. Krotoszyna wiele podmurówek pomieszczeń gospodarczych i stodół wykonanych jest z rudy darniowej.

Także w innych regionach wykorzystywano rudy darniowe jako materiał budowlany. Wspomnieć można chociażby o pałacyku i kaplicy generała Stanisława Klickiego w Łowiczu¹⁰.

Nieco inaczej wykorzystywano rudy darniowe na Mazurach, gdzie od setek lat używano rud darniowych i ich żużli do naprawy wyboistych dróg oraz do ich budowy¹¹.

Z kolei M. Dembińska¹² pisze, że w niektórych okolicach, np. w widłach Wisły i Sanu lub w dolinie Baryczy, używano jeszcze w czasach nowożytnych wysuszonych płyt z rudy darniowej jako budulca.

Zagadnienie poszukiwań, eksploatacji i wykorzystania darniowych rud żelaza już od wielu lat nie jest przedmiotem zainteresowania badaczy i praktyków. To zaniechanie zainteresowań rudami darniowymi miało szereg przyczyn, związane było m.in. z wielkoprzemysłowymi poszukiwaniami złóż o największych zasobach, ale także wynikało z postępu prac melioracyjnych, które osuszyły w dużej części potencjalne obszary tworzenia rud.

Problematyka występowania darniowych rud żelaza jest ważna nie tylko dla śledzenia rozwoju hutnictwa,



7. Zatonie. Mur z cegły i rudy darniowej z XIX w. otaczający ruiny kościoła. Fot. D. Kuchmistrz

7. Zatonie. Nineteenth-century wall made of brick and bog iron ore, surrounding the ruins of a church. Photo: D. Kuchmistrz

ale także w badaniu postępu w budownictwie, czy też szerzej ujmując problem, w rozwoju cywilizacyjnym społeczeństw zamieszkujących dorzecza Wisły i Odry.

Nieliczne obiekty zbudowane z rudy darniowej, mające od 1000 do 120 lat, zasługują ze wszęch miar na rozpoznanie, udokumentowanie i zachowanie. Otoczenie ich opieką konserwatorską jest uzasadnione i niezbędne, gdyż istnieje możliwość zniszczenia tego unikalnego surowca budowlanego w wyniku różnego rodzaju remontów, uzupełnień i rozbudowy.

9. B. Krygowski, *Krajobraz Wielkopolski i jego dzieje*, Poznań 1958.

10. W. Warchałowski, *Ogród generała Stanisława Klickiego w Łowiczu*, „Ochrona Zabytków” 1998, nr 4, s. 351–360.

11. E. Sukertowa-Biedrawina, *Bogactwa mineralne ziemi warmińsko-mazurskiej*, „Ziemia” 1950, t. 41, s. 131–136 i 198–201.

12. M. Dembińska, *Wydobywanie rud żelaza*, (w:) *Historia kultury materialnej w zarysie*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1978, s. 117–121.

The Use of Bog Iron Ore as Building Material in the Past

The article discusses certain objects built of bog iron ore or erratic boulders and bog iron ore, mainly in the western part of the country. Attention is drawn to the fact that bog iron ore was applied as building material in Ostrów Lednicki already at the turn of the tenth and eleventh century. During

the thirteenth century, it was used for the erection of Gothic churches in the environs of Nowa Sól in the region of Lubusz. In the second half of the nineteenth century, it was revived as a local building material.